

Ind i fabrikken

Af Lars K. Christensen

Omkring 1890 arbejdede der en drejer hos maskinfabrikant Drost på Amager. En dag hvor mester gik sin daglige runde på værkstedet, standsede han op ud for drejeren og sagde: "Hør Sørensen, tror de ikke den drejebænk kunne løbe lidt hurtigere?" "Jo, mester svarede svenden", som havde ry for at være dygtig. "Men den løber for 27 øre i timen, og hvis mester vil have, at den skal løbe for 30 øre i timen, så kan den også det". "Så må de hellere stoppe den helt", svarede mesteren og så stoppede drejeren sin bænk, og gik ind og fik sin afregning.

Sammen med drejeren i værkstedet stod der en lærling, som hed Chr. Marius Jensen. 60 år senere, da lærlingen var blevet pensionist, skrev han sine erindringer, og det er derfra vi kender historien[1]. Chr. Marius Jensens erindringer er én ud af ca. 2.000, som blev indsamlet i begyndelsen af 1950'erne, under ledelse af daværende museumsinspektør David Yde Andersen, og som blev til *Nationalmuseets Industri-, Haandværker og Arbejdererindringer* i daglig tale: NIHA.

Historien om Sørensen, som drejede med den fart han fik løn for, er en god historie. Den siger i stærkt koncentreret form noget om et centralt karaktertræk ved det moderne lønarbejde, nemlig opfattelsen af, at der bør være en sammenhæng mellem den arbejdskraft man leverer og den løn man får. Men ud over at det er en god historie, med en god pointe, hvad skal vi så med den, i den sammenhæng der hedder industrisamfundets kulturarv. Hvad skal vi i det hele taget med arbejdererindringer? Man kan vende spørgsmålet om, og spørge: hvad skal vi med industrisamfundets kulturarv?

Vi tilhører en civilisation, hvis historie ikke bare er formidlet igennem overleveringer og tekster, men også gennem fysiske objekter, bygninger og anlæg. Vores omgang med historien må derfor nødvendigvis også indbefatte, at vi forholder os til disse monumenters betydning for nutidens og fremtidens kulturlandskab.

På tysk hedder et monument et denkmal - et tænkested. Det er jo et fremragende ord, som meget præcist udtrykker hvad et monument er til for. Når vi freder mastekranen fra 1749 på Nyholm og tørdokken med de to højbanekraner fra 1920'erne på Dokøen, så er det jo ikke først og fremmest fordi de er et kildemateriale til studiet af skibsbygningens historie. Det er de ganske vist også hvis vi ellers kunne lade være med at udsætte dem for alt for mange umotiverede indgreb.

Nej, de er først og fremmest tænkesteder. De er monumenter, som med deres strittende profiler minder os om, at denne havn ikke er bygget i går. Denne havn har en historie, og før den blev det mondæne hjemsted for kulturinstitutioner og IT-virksomheder og bankers hovedsæder, hvad den sikkert egner sig fortrinligt til, så havde den altså et andet formål. Her blev tænkt snilde tanker om ny teknologi og slidt og slæbt i værksteder, på stabelpladser og i pakhuse. Her blev bygget skibe og sejlet varer ind og ud fra nær og fjern, og grundlaget blev skabt for Danmark som skibsfartsnation og dermed også på lang sigt for den rigdom, der i dag finansierer firmadomiciler, biblioteker og operahuse.

Vi har brug for monumenterne, for tænkestederne, som påmindelser om, at den verden vi lever i er et produkt af historien. Monumenterne er de mentale knagerækker i historiens hus, dem vi hænger vores historieforståelse op på.

Men nu er det jo langt fra altid sådan, at de interessante historier der knytter sig til en bygning, afspejler sig direkte i dens ydre. Det gælder ikke mindst for industrielle anlæg. Naturligvis vil der være industribygninger, som tiltrækker sig opmærksomhed f.eks. på grund af særlige konstruktionsformer. Men lige så ofte vil et industri anlæg være interessant på grund af det der er foregået inde i bygningen. Måske har der været tale om en virksomhed, som gennem sit produkt, gennem arbejdskraftens sammensætning, gennem arbejdspladskulturen eller gennem betydningen for lokalsamfundet udtrykker nogle typiske træk ved det danske industrisamfund eller omvendt: måske sætter det almindelige i relief, ved at være enestående. Det kan man jo ikke nødvendigvis se på facaden, når produktionen for længst er lukket, indmaden kørt bort og det hele bygget om til ejerlejligheder.

Der findes en lang række kildetyper som man kan benytte sig af, hvis man vil belyse det som er sket inde i fabrikken. Men som kulturhistorikere er vi ikke kun interesserede i hvad der skete i fabrikkerne. Vi er mindst lige så interesserede i hvad meningen var med det der skete. Og gennem arbejdererindringerne får vi netop et indblik i hvordan datidens industriarbejdere selv så på tingene, hvad de opfattede som væsentligt og uvæsentlig, godt og skidt, stort og småt - kort sagt: hvilken mening de tilskrev industriarbejdet. Dermed bliver arbejdererindringer ikke bare en kilde til industrisamfundets konkrete historie, til hvad der skete på en bestemt virksomhed eller i en bestemt branche. De er i lige så høj grad kilder til hvordan vi skal forstå industrisamfundet og dets betydning socialt, kulturelt og politisk

Nu om dage er der mange, der har en mening om industrisamfundet. Der tales for tiden meget om, at industrisamfundet er passé og at vi er på vej ind i en ny type samfund. Et af de træk ved dette nye, post-industrielle samfund, som oftest fremhæves, er kravet om fleksibilitet. Vi skal være omstillingsparate i en grad, som slet ikke kendtes i det stive og ufleksible industrisamfund, baseret på bevidstløs masseproduktion.

Henriette Hansen blev i 1909 ansat som væver på et større væveri i København sandsynligvis Nordisk Tekstil Aktieselskab, som var en af datidens største kvindearbejdspladser. Hun fortæller:

De to maskiner jeg passede var de mest primitive, men jeg kiggede paa de mere komplicerede dem der lavede ternede og mønstrede stoffer og en dag der blev et saadant Par ledige spurgte jeg Mesteren, om jeg maatte passe dem, det gav større Fortjeneste, og det fik jeg lov til og paa den Maade gik det hele Tiden saa jeg til sidst ikke stod fremmed for nogen Maskine i mit fag[2]

Her var altså en ufaglært, kvindelig industriarbejder i århundredets begyndelse, som vel i høj grad var omstillingsparat. Mere generelt giver de tekstilarbejdererindringer, som findes på Nationalmuseet, indtryk af en arbejdskraft, for hvem det bl.a. var naturligt at rejse fra fabrik til fabrik for at finde det bedste arbejde eller for at finde arbejde overhovedet. Mellemligstidens tekstilarbejdere var i gennemsnit arbejdsløse i ca. 10 % af deres samlede arbejdsliv. Alene den kendsgerning tvang dem til at udvise en høj grad af fleksibilitet.

En anden populær forestilling om industriarbejdet er, at det er ufrit. Mænd, kvinder og børn knoklede i fabrikkerne i 10-12 timer om dagen til en ussel løn, udsat for mestres og arbejdsgiveres urimeligheder. Sådan var det også. Men alt er relativt. For var forholdene slemme i byens industri, så var de langt værre for daglejerne og husmændene i det danske bondeland, som jo ellers stadig i den almindelige folkelige bevidsthed står med en særlig romantisk, Morten Korch-agtig stråleglans. En hel del af fortællerne i Nationalmuseets arbejdererindringer er vokset op på landet. Mange kom ud at tjene i en ung alder og beretter om hårdt arbejde, dårlig mad og usle boliger. Tekstilarbejder Adolf Rolle blev født på landet, som søn af en skovarbejder. Han var én ud af 10 søskende, der alle flyttede til byen. Han skriver:

Grunden til at vi gik til byerne var, at der ingen muligheder var for fattige folks børn til at skaffe sig en menneskeværdig tilværelse paa landet. Vi kunne blive arbejdsmand som vor fader, men det fristede ikke, det havde vi set for meget fattigdom til[3]

En anden tekstilarbejder, som voksede op på landet, i en landarbejderbolig med lerstampede gulve og nødtørftigt indbo og på en kost, hvor rugbrød med sukker var et hovedmåltid, hed Maren Steffensen. I 1902 fik hun arbejde på De Danske Bomuldsspindrier i Vejle. Hun fortæller:

I 1902 fik jeg Arbejde paa en Tekstilfabrik, De danske Bomuldsspindrier i Vejle, jeg fik 7 Kr. i Ugen i Løn, saa det var jo ikke meget, jeg lejede et Værelse og det gav jeg 1 Kr. 25 Øre for i Ugen, der var en Seng, et Bord og en Stol og jeg havde selv et Klædeskab og en Kommode, Middagsmaden fik jeg hos dem jeg boede hos, og det betalte jeg med 25 Øre om Dagen, jeg holdt saa mig selv med den Tørre Kost, købte et Petroleumsapparat og lavede Kaffe og The[4]

Stoltheden over at være blevet selvforsørgende lyser ud af Marens erindringer. Arbejdet i spindriet var i øvrigt kun tænkt som en mellemstation. Maren var nemlig forlovet med en snedkerlærling, og tanken var at hun skulle være hjemmegående husmor. Men da kæresten blev udlært måtte han tage til Hamborg for at få arbejde, og Maren tog med, og fik en plads i huset. Det kunne hun imidlertid ikke finde sig i, og til sidst forlod hun både Hamborg og kæresten. Resten af livet forsørgede hun sig selv som tekstilarbejder. Der er i det hele taget mange vidnesbyrd i erindringerne om, hvordan fabriksarbejdet for kvinder var en vej til økonomisk selvstændighed og uafhængighed af en mandlig forsørger. At uafhængigheden havde en pris, er så en anden sag - spindritøserne i Vejles bomuldsindustri var ikke lige højt estimerede i alle kredse...

Men det korte af det lange er, at for Maren Steffensen og tusindvis af andre industriarbejdere, var der en række reelle valgmuligheder. Mens arbejdslivet i det før-moderne landbrugssamfund og i laugshåndværket i al væsentlighed blev dikteret af traditionen, så blev det nu muligt at træffe personlige, strategiske beslutninger om, hvordan man ville leve sin tilværelse. Erindringerne giver et langt mere nuanceret billede af tilværelsen som industriarbejder i begyndelsen af det tyvende århundrede, end det vi ofte møder i den aktuelle debat, hvor man ind imellem kan få det indtryk, at de der taler så meget om det post-industrielle samfund især har hentet deres billeder af industriarbejdet fra Chaplins film *Moderne tider*.

Nu skal man jo ikke tro på alt hvad man læser. Og spørger man historikere, så vil de fleste sige, at man især ikke skal tro på folks erindringer om hvad de tror de har oplevet. Det er rigtigt, at der knytter sig en række metodiske og kildekritiske problemstillinger til brugen af erindringer som

kilde. Heldigvis findes der en mængde litteratur om det emne, og jeg vil blot nøjes med at henvise til en enkelt artikel som jeg selv har skrevet, hvor man kan finde henvisninger til andre bidrag[5].

Tilbage til *Nationalmuseets Industri-, Haandværker- og Arbejdererindringer*. Der findes som sagt ca. 2.000. De er meget forskellige af karakter og omfang fra et par sider til flere hundrede. Da de i sin tid blev samlet ind, blev der udarbejdet et kort resume af hver. Finansieret af en bevilling fra Kulturarvsstyrelsens rådighedssum, er enheden for Danmarks Nyer Tid nu gået i gang med at lave en elektronisk registrant til arbejdererindringerne. Registranten bliver alment tilgængelig via nettet. Den baserer sig på en indscanning af de oprindelige resumeer, sådan at man ud over at søge på faste kriterier, som f.eks. fag, køn eller virksomhedsnavne, også kan fritekst-søge efter en hvilken som helst kombination af ord, som måtte optræde i resumeerne.

NIHA er imidlertid ikke det eneste materiale vi ligger inde med, som kan fortælle om industrisamfundets kulturhistorie. Et andet stort materiale er det, som kom ud af det SHF-financerede forskningsprojekt *Industrialismens bygninger og boliger*, som fandt sted i begyndelsen af 70'erne. En væsentlig del af det projekt bestod i en registrering af sporene efter i princippet alle de industrivirksomheder, som optræder i industritællingen i 1935. Der er ganske vist store geografiske huller i materialet. Men vi ligger dog inde med et sted mellem 5 og 7.000 registreringer af industri anlæg. Mange ganske summariske, men nogle også meget omfattende. Materialet går i daglig tale under navnet Industriregistreringen.

Også det materiale vil der blive udarbejdet en registrant til, som vil blive tilgængelig via nettet. En af tankerne bag projektet er naturligvis at forene materiale om bygninger og anlæg med materiale om det liv, der er foregået inden i bygningerne. Er man rigtig heldig, så vil man ikke bare kunne finde tegninger og eksteriørfotos af en virksomhed i industriregistreringen, men også fortællinger om virksomheden set indefra i NIHA.

Jeg vil også kort nævne, at vi fra anden side har fået en mindre bevilling til at samle et forskernetværk om emnet Det industrielle kulturmiljø. Formålet med netværket er at styrke det teoretiske og empiriske fundament under det praktiske bevaringsarbejde. Håbet er, at vi kan bidrage til det brede, kulturhistoriske helhedssyn på den industrielle kulturarv. Forskernetværket står i princippet åbent for alle, som kan og vil bidrage. Den praktiske organisering er ikke helt afklaret endnu, men vi vil naturligvis sørge for at der kommer information ud i de relevante miljøer forhåbentlig i løbet af det kommende efterår.

Endelig vil jeg understrege, at Nationalmuseet jo langt fra er de eneste, der ligger inde med kildemateriale til industrisamfundets kulturhistorie - heldigvis da. Med fare for at andre vil kunne føle sig uretfærdigt overset, vil jeg tillade mig at nævne to andre institutioner, som er glimrende udgangspunkter for jagten på kildemateriale. Den ene er Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv her i København, og den anden er Erhvervsarkivet i Århus. Begge de to institutioner har kopier af NIHA og betydeligt bedre læsesalsfaciliteter end vi kan tilbyde på Nationalmuseet. Men der ud over har de naturligvis en rigdom af eget materiale.

Afslutningsvis: selv om mit opdrag har været at tale ud fra en bestemt kildesamling, nemlig NIHA, så håber jeg det er fremgået, at jeg egentlig har talt mere for et bestemt perspektiv på industrisamfundets kulturhistorie. Kort sagt det perspektiv, at det som er foregået inde i fabrikken

og for den sags skyld inde mellem ørerne på dem der har arbejdet på fabrikken, er mindst lige så vigtigt at dokumentere og bevare som fabrikkens bygninger.

Når nu vi tager fat på industrisamfundets kulturarv som satsningsområde, så håber jeg, at det ikke bare vil afspejle sig i bygningsregistrering og måske en fredning eller to, men også i bredt anlagte forsknings og dokumentationsprojekter, og måske endda nye erindringsindsamlinger.

For nu at bruge et af sociologiens aktuelle modeord, så skal vi som museumsfolk huske på, at vores praksis er reflektiv. De argumenter og begrundelser vi bruger i vores daglige praksis, de vender tilbage til os selv. Hvis vi alene argumenterer for at f.eks. industribygninger skal bevares, ud fra deres rene bygningsmæssige eller arkitektoniske kvaliteter, så er vi også med til at indsnævre den almindelige, folkelige forståelse for hvorfor industrisamfundets kulturarv skal bevares. Så bliver det på lang sigt sværere at argumentere for, at også det beskidte, det grimme, det om- og tilbyggede kan have kulturhistorisk værdi. Så ender vi måske der, hvor vi som det er blevet sagt i den svenske debat skaber facadearv frem for kulturarv[6].

Omvendt: hvis vi har evnen til at føre de brede, kulturhistoriske argumenter på banen, til konkret at forklare og dokumentere hvorfor dette eller hint anlæg kan have værdi, ikke på grund af en smuk, arkitekttegnet facade, men på grund af det som er sket inde i bygningen, som et særligt godt eksempel på industrisamfundets enorme, kulturskabende betydning ja, så er vi på lang sigt med til at udvide den almindelige, folkelige forståelse for hvorfor industrisamfundets kulturarv skal bevares.

[1] Nationalmuseets Industri-, Haandværker og Arbejdererindringer (NIHA), acc. nr. 71.

[2] NIHA, acc. nr. 1507

[3] NIHA, acc. nr. 1544

[4] NIHA, acc. nr. 1417

[5] Lars K. Christensen: Mål og midler i arbejdslivshistorien. *Arbejderhistorie*, 1-1995.

[6] Lena Palmqvist (red.): *Kulturarv eller fasadarv: Om det etnologiska perspektivet i kulturmiljøvården*. Nordiska museets förlag / Samdok, 1998.

Oprindeligt holdt som oplæg til en konference, arrangeret af Kulturarvsstyrelsen i samarbejde med Nationalmuseet. Senere publiceret i [Museernes arbejde med Industrisamfundets Kulturarv](#). Kulturarvsstyrelsen, 2004. De omtalte registranter er nu tilgængelige på industri.natmus.dk.

Denne udgave: www.christianehoej.dk.

Må benyttes til ikke kommercielle formål med angivelse af kilde, som anført i [Creative Commons](#)

